

HÜQUQİ ŞƏXSLƏRİN CİNAYƏT MƏSULİYYƏTİ HAQQINDA QANUNVERİCİLİYİN FORMALAŞMASI MƏSƏLƏLƏRİ

G.Z.Məmmədli

Odlar Yurdu Universtiteti
Bakı, Koroğlu Rəhimov küçəsi 13
e-mail: gunduz.mammadli@gmail.com

Açar sözlər: hüquqi şəxsin cinayət məsuliyyəti, cinayətin subyekti, cinayət tərkibi

Keywords: criminal liability of a legal person, perpetrator, elements of crime

Ключевые слова: уголовная ответственность юридического лица, субъект преступления, состав преступления

Azərbaycan Respublikasının cinayət hüququ xeyli müddət (yaxın vaxtlara kimi) təqsirkarın şəxsi məsuliyyəti kimi klassik prinsipi müəyyənləşdirdiyinə görə hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyəti ideyasını qəbul etməmişdir ki, bu prinsipi kontinental Avropa ölkələrinin demək olar ki, hamısının cinayət məəcəllələri tanıyır. Bu prinsipə görə yalnız cinayət qanunu ilə qadağan edilmiş cinayət əməlini (hərəkət və ya hərəkətsizliyi) qəsdən və ya ehtiyatsızlıq üzündən törətmiş anlaşıqlı və müəyyən yaş həddinə çatmış fiziki şəxs həm cinayətin, həm də cinayət məsuliyyətinin subyekti ola bilər. Cinayətin və cinayət məsuliyyətinin mümkün subyektlərinin fiziki şəxslə məhdudlaşdırılması o deməkdir ki, hüquqi şəxslər, yəni idarə, müəssisə və təşkilatlar nə cinayətin, nə də cinayət məsuliyyətinin subyekti ola bilərlər. Yaddan çıxarmamalıyıq ki, hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyəti nəzəri planda cinayət hüquq elmində (doktrinasında) ən mübahisəli və diskussiya doğuran məsələlərdən biridir. Azərbaycan Respublikasının cinayət hüququ hüquqi şəxslər barəsində cinayət-hüquqi tədbirlər tətbiq olunmasını nəzərdə tutmaqla həmin məsələni qanunvericilik səviyyəsində həll etmişdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyəti bütün ölkələrdə cinayət hüququ sahəsində ən mürəkkəb məsələlərdən biri hesab olunur [1, s.209]. Belə mürəkkəb məsələnin həll olunması üçün hələ keçən yüzilliyin 70-ci illərində bir sıra Avropa ölkəsində qanunvericilik fəaliyyəti həyata keçirildi ki, bunun nəticəsində Avropa Şurasının Cinayətkarlıq Problemləri Komitəsinin hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyətinin subyekti kimi tanınmasına dair verdiyi tövsiyyə reallaşdı. Bu gün bazar iqtisadiyyatına malik dövlətlərin cinayət hüququnda hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyəti məsələsi həll olunmuşdur. Həmin məsələ eyni zamanda bazar iqtisadiyyatı yolu ilə inkişaf edən Azərbaycan Respublikasının cinayət hüququnda da öz cinayət-hüquqi normativ həllini tapmışdır. Odur ki, Azərbaycan Respublikasının hazırda qüvvədə olan mövcud cinayət qanunvericiliyinə görə hüquqi şəxslər cinayət məsuliyyətinin subyekti kimi tanınır.

Qeyd etməliyik ki, cinayət hüququ üzrə mütəxəssis alimlərdən bəziləri “cinayətin subyekti” və “cinayət məsuliyyətinin subyekti” kimi iki anlayışı bir-birindən fərqləndirərək, onların arasında hədd qoyurlar. Həmin anlayışlar arasında hədd qoyulması ideyasının tərəfdarları belə hesab edirlər ki, ictimai təhlükəli əməl sayılan cinayət iradəvi təqsirli davranış aktı (hərəkət və ya hərəkətsizlik) olduğundan, belə davranışın subyekti yalnız fiziki şəxslərdir; cinayət məsuliyyətini isə onlarla yanaşı hüquqi şəxslər də daşıyır [1, s.204].

Odur ki, həmin alimlərə görə cinayətin subyekti yalnız fiziki şəxs – insan kateqoriyasına aid edilən şəxs ola bilər. Onlar hətta fiziki şəxsi istənilən cinayətin subyektini xarakterizə edən əsas (məcburi) əlamətlərdən biri hesab edirlər ki, fiziki şəxsin anlaşıqlı olması və onun cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddinə çatması digər əsas (məcburi) əlamətlərdir [2, s.121]. Cinayətin subyektinin yalnız fiziki şəxs (insan) olması səbəbindən nə müəssisələr, nə təşkilatlar, nə idarələr, nə də firmalar və s. heç bir halda cinayətin subyekti kimi tanına və cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilərlər. Məsələyə bu cür yanaşan müəlliflər öz mövqeyini belə bir arqumentlə əsaslandırırlar ki, hüquqi şəxslərin etdikləri hərəkətlər cinayət məsuliyyətinin subyektiv şərtindən, yəni əməlin nəticəsinə psixi münasibət kimi şərtdən məhrumdur; əgər hüquqi şəxsin nümayəndələri (işçiləri) cinayət törədərlərsə, hüquqi şəxslər yox, məhz hüquqi şəxsin adından hərəkət edən nümayəndələr cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmalıdırlar [3, s.106].

Zənnimizcə, barəsində elmi polemika açdığımız və danışdığımız məsələyə dair əgər biz, belə yanaşma nümayiş etdirsək, yanlışdır ki, “cinayətin subyekti” və “cinayət məsuliyyətinin subyekti” eynimənalı anlayışlar olmadığına görə onlar arasında hədd qoyulmalıdır. Məsələ burasındadır ki, bir-birinə olduqca yaxın olan həmin anlayışlar demək olar ki, bütün parametrləri ilə, məzmunca üst-üstə düşür. Nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, cinayət tərkibinin məcburi və zəruri elementlərindən biri olan cinayət subyektini müəyyən etmədən cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmaq məsələsini həll etmək qeyri-mümkündür. Digər tərəfdən cinayətin subyekti dedikdə qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilmiş əmələ görə cinayət məsuliyyəti daşımaq qabiliyyətinə malik olan şəxs başa düşülür ki, həmin məsuliyyət cinayət qanunu ilə müəyyən edilir [4, s.108]. Odur ki, cinayətin subyekti barədə danışanda cinayət məsuliyyətinin subyekti anlaşılır. Cinayət məsuliyyətinin subyekti də həmçinin öz növbəsində cinayətin subyektidir. Deyilənlərə həm də bunu əlavə etmək istərdik ki, cinayətin subyektinin mövcud olmaması nəinki cinayət əməlinin törədilməməsi, həmçinin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmanın qeyri-mümkünlüyü deməkdir. Təsədüfi deyildir ki, Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunu olan Cinayət Məcəlləsi “cinayətin subyekti” anlayışından istifadə etməyərək özünün 4-cü fəslində “cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməli şəxslər” kimi onu əvəz edən termin işlədir. Qanunvericinin məsələyə bu cür yanaşması onu göstərir ki, “cinayətin subyekti” və “cinayət məsuliyyətinin subyekti” mənaca bir bərabərdə tanınan anlayışlar deyildir.

O ki qaldı həm cinayətin, həm də cinayət məsuliyyətinin subyekti olan şəxslərin mümkün dairəsinə, qeyd etmək lazımdır ki, belə şəxslərin dairəsini təkcə fiziki şəxslərlə məhdudlaşdırmayaraq onu daha geniş mənada başa düşmək lazımdır. Belə ki, fiziki şəxslərlə yanaşı hüquqi şəxslər də xarici və beynəlxalq (dünya) təcrübəsi nəzərə alınmaqla həm cinayətin, həm də cinayət məsuliyyətinin subyekti kimi tanınır. Əgər Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi hüquqi şəxslər barəsində cinayət-hüquqi tədbirlər tətbiq olunmasını nəzərdə tutursa, əvvəla bu, o deməkdir ki, hüquqi şəxslər cinayət məsuliyyətinin subyekti ola bilər. Digər tərəfdən bu, Azərbaycan Respublikasının cinayət hüququnun qanunvericilik səviyyəsində hüquqi şəxslər üçün cinayət məsuliyyəti müəyyənləşdirməsini ifadə edir ki, belə yanaşma qeyd etdiyimiz kimi, həm xarici, həm də beynəlxalq təcrübəyə uyğundur. Xatırlatmaq istərdik ki, hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyəti hələ XVII əsrdən başlayaraq Avropada kifayət dərəcədə geniş səviyyədə tətbiq olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının cinayət hüququnun hüquqi şəxslər üçün cinayət məsuliyyəti müəyyənləşdirməsini zərurətə çevirən amillərə gəldikdə, qeyd etmək vacibdir ki, qanunvericinin hüquqi şəxslər üçün cinayət məsuliyyəti müəyyən etməsinin praktiki əsasları müxtəlifdir. Məhz həmin əsaslar hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyəti daşması istiqamətində qanunvericilik fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə səbəb olmuşdur ki, onlar necə deyirlər, qanunvericini hüquqi şəxslər üçün cinayət məsuliyyəti müəyyənləşdirməyə yönələn hərəkətə keçməyə məcbur etmişdir.

Hüquqi şəxslər üçün cinayət məsuliyyəti müəyyənləşdirilməsini zərurətə çevirən birinci əsas bundan ibarətdir ki, iqtisadi fəaliyyət subyektı olan hüquqi şəxslər təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirərkən cinayət xarakterli hüquq pozuntularına yol verərək həm iqtisadiyyata, həm də ətraf mühitə (ekologiyaya) böyük ziyan vururlar. Aydın bir həqiqətdir ki, bu zaman, yəni iqtisadi-təsərrüfat və ekoloji cinayətlər törədilən hallarda ayrı-ayrı fiziki şəxslərin təqsirini müəyyənləşdirmək (sübut etmək) mümkün olmur və ya ayrı-ayrı fiziki şəxslərdən vurulmuş ziyanın əvəzinin ödənilməsinə tələb etmək (vurulmuş zərərin əvəzini almaq) real görünür. Təbii ki, bu kimi hallarda cinayət məsuliyyətinin ayrı-ayrı fiziki şəxslər deyil, hüququn kollektiv subyektı sayılan hüquqi şəxslər daşmalıdır. Heç də sirr deyil ki, öz iqtisadi-təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirən zaman hüquqi şəxslər (müəssisələr) həm ayrı-ayrı şəxslərə, həm də bütövlükdə cəmiyyətə xeyli zərər vururlar. Özü də iqtisadi-təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi prosesində hüquqi şəxslərin ayrı-ayrı şəxslərə və bütövlükdə cəmiyyətə ziyan yetirən cinayət hüquq pozuntularının sayı günü-gündən artır ki, bunu xüsusi olaraq sübut etməyi lazım bilmirik.

İkinci, ictimai tələbatı təmin etmək məqsədilə mal istehsal edən, xidmətlər göstərən və ya iş görən təsərrüfat subyektı kimi tanınan hüquqi şəxslər bəzən qanunsuz fəaliyyətlə məşğul olurlar. Qanunsuz fəaliyyətlə məşğul olmağa görə hüquqi şəxslərə cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlər, məsələn, hüquqi şəxsi müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə, cərimə, hüquqi şəxsi ləğv etmə və digər cinayət-hüquqi sanksiyalar tətbiq olunmasını zəruri edir ki, onların vasitəsilə sonralar yol verə biləcək hüquq pozuntularının qarşısını almaq mümkün ola bilsin. Əlbəttə, cinayət-hüquqi sanksiyalar tətbiq edilməklə hüquqi şəxslər cəzalandırılanda onların bir daha qanunsuz fəaliyyətlə məşğul olmalarının qarşısı alınır və aradan qaldırılır. Oudur ki, hüquqi şəxslərin üzərinə hüquqi məsuliyyətin ən ağır və kəskin növü olan cinayət məsuliyyəti qoyulmamalıdır.

Üçüncü, hüquqi şəxslər tərəfindən yeni hüquq pozuntuları törədilməsinin qarşısını almaqdan ötrü ayrı-ayrı şəxslərə sanksiyalar tətbiq olunması şübhəsiz, kifayət dərəcədə effektiv olmur. Məhz bu səbəbdən qanunvericilik səviyyəsində hüquqi şəxslər üçün cinayət məsuliyyəti müəyyən edilir.

Dördüncü, hüquqi şəxslər adətən, mürəkkəb idarəetmə strukturuna malik olurlar ki, bu da öz növbəsində törədilmiş cinayət əməlinə görə cavab verməli və məsuliyyət daşımaları olan konkret şəxsin müəyyənləşdirilməsinə imkan vermir və ya onu çətinləşdirir. Oudur ki, belə halda hüquqi şəxslər üçün cinayət məsuliyyəti müəyyənləşdirmək ən düzgün və ağılabatan yanaşmadır.

Sadaladığımız bu kimi hallar hüquqi şəxslər üçün cinayət məsuliyyəti müəyyənləşdirməyin praktiki əsasları olub, cinayət hüququnun mürəkkəb məsələlərindən birinin, yəni hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyəti probleminin qanunvericilik səviyyəsində müsbət həll edilməsinə gətirib çıxarmışdır. Vaxtilə, əvvəllər hüquqi şəxslərin üzərinə cinayət məsuliyyəti qoymaq ideyasına mənfi baxan qanunverici (Azərbaycan Respublikasının Milli

Məclisi) məhz sadaladığımız əsasları nəzərə alaraq hüquqi şəxslər üçün cinayət məsuliyyəti müəyyən etmişdir ki, onlar Avropa Şurasının üzvü olan ölkələrin Nazirlər Komitəsinin 20 dekabr 1988-ci il tarixində qəbul edilmiş 88 (18) nömrəli Tövsiyyəsində – təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirən zaman yol verilən hüquq pozuntularına görə hüquqi şəxslərin (müəssisələrin) məsuliyyətinə dair sənəddə göstərilir. Həmçinin bu Tövsiyyəyə şərh (Kommentariya) verilməsi haqqında Memorandum qəbul olunmuşdur ki, həmin sənədlərdə (Tövsiyyədə və Memorandumda) hüquqi şəxslər üçün cinayət məsuliyyəti müəyyən olunmasının praktiki əsasları qeyd edilir [1, s.198].

O ki qaldı hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyəti haqqında qanunvericiliyə, qeyd etmək lazımdır ki, 17 mart 2012-ci il tarixli qanunla Azərbaycan Respublikasının CM-nə hüquqi şəxslərə cinayət-hüquqi tədbirlər tətbiq edilməsi haqqında ayrıca fəsil (15-2-ci fəsil) əlavə edilənə kimi hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyətinə dair qanunvericiliyin mövcudluğundan sözsüz, söhbət belə gedə bilməzdi. CM-ə xüsusi olaraq 15-2-ci fəsil əlavə edildikdə isə Azərbaycan Respublikasında hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyəti haqqında qanunvericilik formalaşdı ki, həmin fəsil özündə hüquqi şəxslər barəsində cinayət-hüquqi tədbirlər tətbiq olunmasına aid müxtəlif maddələri (99-4-cü 99-9-cu maddələri) birləşdirir. Odur ki, hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyəti haqqında qanunvericilik dedikdə cinayət hüququnun yeganə mənbəyi olan CM-in 15-2-ci fəslə başa düşülür. Deməli, hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyəti haqqında qanunvericilik yeganə cinayət qanunu sayılan CM-in 15-2-ci fəslə ilə əhatə olunur. Həmin fəslə daxil olan normalar hər şeydən əvvəl, hüquqi şəxslərə cinayət hüquqi tədbirlər tətbiq olunmasının əsaslarını və şərtlərini müəyyən edir (99-4-cü maddə). Burada (99-4-cü maddədə) müəyyən edilir ki, əgər hüquqi şəxsin xeyrinə və ya onun maraqlarının qorunması üçün hüquqi şəxsi təmsil etmək, hüquqi şəxsin adından qərarlar qəbul etmək, hüquqi şəxsin fəaliyyətinə nəzarət etmək səlahiyyətinə malik olan vəzifəli şəxslər və s. tərəfindən cinayətlər törədilsə, belə halda hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi tədbirlər tətbiq olunur. Burada həmçinin göstərilir ki, CM-in hansı maddələri ilə nəzərdə tutulmuş cinayət əməllərinin törədilməsinə görə hüquqi şəxslərə cinayət hüquqi-tədbirlər tətbiq edilir.

CM-in 99-5-ci maddəsi hüquqi şəxslərə tətbiq edilən cinayət-hüquqi tədbirlərin növlərinin müəyyənləşdirilməsinə həsr olunmuşdur. Burada hüquqi şəxslərə tətbiq edilən cinayət-hüquqi tədbirlər sadalanır ki, cərimə, xüsusi müsadirə, hüquqi şəxsi müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə və hüquqi şəxsi ləğv etmə belə tədbirlər sırasına aiddir. CM-in 99-5-ci maddəsində həm də göstərilir ki, hüquqi şəxsə tətbiq olunacaq cinayət-hüquqi tədbirlərin növü və həddi müəyyən olunarkən hansı hallar nəzərə alınır.

CM-in 15-2-ci fəslinə daxil olan ayrı-ayrı maddələr hüquqi şəxslərə cinayət-hüquqi tədbir kimi tətbiq edilən sanksiyaların cərimənin (99-6-cı maddə), hüquqi şəxsi müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmənin (99-7-ci maddə) və hüquqi şəxsi ləğv etmənin (99-8-ci maddə) cinayət-hüquqi xüsusiyyətlərini (cinayət-hüquqi aspektlərini) müəyyənləşdirir. CM-in 15-2-ci fəslinin 99-9-cu maddəsi isə belə bir məsələnin cinayət-hüquqi tənzimlənməsinə həsr olunmuşdur ki, hansı halda hüquqi şəxs cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiqindən azad edilə bilər.

Beləliklə, hüquqi şəxslərə cinayət hüquqi tədbirlərin tətbiq olunması ilə bağlı məsələlərin cinayət-hüquqi tənzimlənməsi və həlli hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyəti haqqında qanunvericiliklə həyata keçirilir ki, CM-in 15-2-ci fəslə ilə əhatə olunan həmin qanunvericilik həm hüquqi şəxslərə cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq olunmasının əsaslarını

və şərtlərini, həm hüquqi şəxslərə tətbiq edilən cinayət-hüquqi tədbirlərin növlərini, həm də bu növlərin cinayət-hüquqi xarakteristikasını müəyyənləşdirir. Məhz həmin fəsilə xaricən ifadə olunan və öz rəsmi əksini tapan cinayət hüquq normalarının məcmusu hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyəti institutu adlanır ki, kifayət sayda olan belə normaların vasitəsi ilə hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi və onlara cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlərin tətbiq olunması ilə bağlı məsələlərin hüquqi həlli və nizama salınması həyata keçirilir.

Ədəbiyyat

1. Naumov A.V. Rusiya cinayət hüququ. Ümumi hissə. Mühazirə kursu (rus dilindən tərcümə edən H.S.Qurbanov), Bakı: "Qanun" nəşriyyatı, 1998, 640 s.
2. Современные проблемы и стратегия борьбы с преступностью / Под ред. В.Н.Бурлакова и Б.В.Волженкина. М., 2005, 592 с.
3. Уголовное право. Часть общая и особенная / Под ред. И.Ветрова и Ю.И.Ляпунова. М., 2008, 752 с.
4. Уголовное право. Общая и особенная части. Учебник / Под ред. В.Ю.Малаховой. М.: «Эксмо», 2011, 752 с.
5. Уголовное право. Часть общая и особенная / Под ред. Л.Д.Гаухмана, Л.М.Колодкина, С.В.Максимова. М., 1999, 784 с.

PROBLEMS OF FORMATION OF LEGISLATION CONCERNING CRIMINAL CHARGES AGAINST CORPORATE BODIES

G.Z.Mamedli

SUMMARY

This article is dedicated to the criminal charges against corporate bodies, one of the most complicated and controversial problems in criminal law, which causes a lot of discussions among experts. The core of the problem is that the most of European criminal codes don't assign any criminal liability to the institution of corporate bodies and follow classical principles of personal responsibility and guilt: only individuals can be subject to criminal charges.

ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ОБ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ

Г.З.Маммедли

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена уголовной ответственности юридического лица, одной из самых сложных и противоречивых проблем уголовного права, вызывающей много дискуссий среди экспертов. Сущность этой проблемы состоит в том, что в уголовных кодексах большинства европейских стран за институтом юридического лица не признают уголовной ответственности, а руководствуются классическим принципом личной ответственности за вину: субъектом уголовной ответственности могут быть лишь отдельные (физические) лица.

P E D A Q O G İ K A

B Ö L M Ə S İ

S E C T I O N O F

P E D A G O G Y